

УДК 94 (477.75)“1861/1914”

**БАЗАРНА ТОРГІВЛЯ В КРИМУ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.****К. Д. Сєрова****(Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь)**

Вивчається базарна торгівля в Криму в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Широка джерельна база дозволила виявити особливості функціонування та розміщення базарних центрів у містах і селищах півострова, визначити асортимент товарів і періодичність роботи базарів у Криму в досліджуваній час.

Изучается базарная торговля в Крыму во второй половине ХІХ – начале ХХ вв. Широкая источниковая база позволила выявить особенности функционирования и размещения базарных центров в городах и селениях полуострова, определить ассортимент товаров и периодичность работы базаров в Крыму в изучаемое время.

The article is devoted the bazaar trade in the Crimea in the second half of ХІХ – early ХХ centuries. The broad source base has identified features of the functioning and location bazaar centers in towns and villages of the peninsula, to determine the frequency, range of products and markets work in the Crimea in the period under study.

Ключові слова. Крим, внутрішня торгівля, базарна форма торгівлі.

Вступ. Внутрішня торгівля – одна з основних складових успішного економічного розвитку краю. Торгівля регіону, що ілюструє розвиток сільського господарства та галузей виробництва, купівельну спроможність населення, впливає на загальний розвиток транспортних шляхів – першокласний показник загального соціально-економічного розвитку краю. Проте внутрішня торгівля в Україні на рубежі ХІХ – ХХ ст. залишається маловивченою. Структурні елементи внутрішньої торгівлі ще рідше стають предметом самостійного дослідження, що свідчить про актуальність заявленої теми.

Уперше тема торгівлі на періодичних базарах у містах і сільській місцевості була порушена на сторінках об'ємного дослідження І. О. Гуржія¹. Детальним студіям базарної торгівлі присвячено праці Б. А. Кругляка². Регіональні особливості функціонування базарної торгівлі продовжують вивчатися і сучасними українськими дослідниками³.

Постановка завдання. Мета статті – розширити відомості щодо складових частин структури внутрішнього ринку Криму в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема знаннями про функціонування й значення базарної форми торгівлі для населення півострову. Завдання дослідження: охарактеризувати базарну форму торгівлі, що функціонувала в Криму, виокремити значення та особливості базарів у містах та сільській місцевості півострову.

Результати дослідження. Нерівномірне впровадження і періодична робота ярмарків півострова позитивно впливали на розвиток базарної торгівлі. Базар як регулярніша форма торгівлі став тією основою, на якій із часом у процесі спеціалізації праці й глибокого проникнення грошових відносин з'явилася постійна ринкова торгівля.

Джерельна база вивчення базарної торгівлі дуже обмежена, що спричиняє для дослідника певні труднощі. По-перше, немає інформації про облік кількості привезених у місто і проданих у базарні дні продуктів. По-друге, немає статистичних даних про кількість про-

© К. Д. Сєрова, 2013

¹ Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х рр. ХІХ ст. – К., 1968.

² Кругляк Б. А. Внутренняя торговля в России в конце ХІХ – начале ХХ века: на материалах Украины. – Самара, 1992; *его же*. Ярмарочная и базарная торговля в конце ХІХ – начале ХХ века (на материалах Украины) // Отечественная история. – 1993. – № 2. – С. 165–175.

³ Скиданова А. Торгівля як чинник економічних та соціокультурних зв'язків між українським містом і селом у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (за матеріалами Харківської губернії) // Центр міської історії Центрально-Східної Європи. – Львів, 2010. – Вип. 9. (Сер. он-лайн публікацій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivcenter.org/download.php?downloadid=181>.

давців, оскільки для цього виду діяльності торговельні документи не були потрібні. Базар був основним доступним джерелом задоволення потреб місцевого населення, проте виявити суми грошового обігу або доходи торговців у базарні дні неможливо. Офіційна статистика стала враховувати базари в основному лише наприкінці XIX ст., фіксуючи при цьому всього два показники: базарні пункти і базарні дні⁴.

В аналізований період у всіх містах півострова були щотижневі базари, які збиралися в ранішній час у встановлені дні тижня (базарні дні), а також перед святами. Базари влаштували в чітко обумовлених органами місцевого управління місцях. Час роботи базару регулювали за допомогою спеціального прапора, підняття якого символізувало відкриття торгівлі на площі.

Здебільшого базари організовували на торговельних площах, де функціонував і щоденний ринок. Ці форми торгівлі в містах існували паралельно і доповнювали одна одну, завдяки чому значно розширювався асортимент реалізованої продукції. У Сімферополі для базарної торгівлі відвели частину площі, що “з одного боку межувала з Торговельною вулицею, з другого – із Севастопольською, з третього – із Салгирною, а з четвертого боку – з лінією, що йде від Севастопольської вулиці мимо кантарних ваг”⁵. У Севастополі базарну торгівлю з возів та рогож провадили між будівлею міського ринку і Народним театром⁶, у Євпаторії – “позаду міських дерев’яних крамниць”⁷.

У 1889 р. Таврійське в міських справах присутствіє з метою впорядкування губернського міста винесло ухвалу “Об утверждении обязательных постановлений о воспрещении производства торговли сельскими продуктами вне городской площади”⁸. У базарні дні дозволяли вільний “без торговых свидоцтв продаж тільки припасів і сільських виробів на визначених для цього місцях, з возів, суден і човнів”⁹. Для торгівлі суворо заборонялося “заводити для цього крамниці без узяття встановлених свидоцтв і білетів”¹⁰. Згідно з “Уставом об обеспечении народного продовольствия”, до вільного продажу допущено такі товари: хліб у будь-якому вигляді, льон, прядиво, худобу, птицю, шерсть, щетину, пух, необроблені шкури, ліс, будь-яке паливо, глину, цеглу, вапно, крейду, камінь, пісок та інші будівельні матеріали оптом і вроздріб¹¹, а також усі товари, зазначені в розпису Б “Устава о пошлинах за право торговли”¹².

У базарні дні до міста стікалося багато селян з продуктами, тому для забезпечення порядку місцева поліція скеровувала вози, які прибували на торги, винятково на торговельні площі. Якщо в місті було декілька торговельних площ, торгівлю на них розподіляли за асортиментом товарів, як у Керчі, або ж базарні дні влаштували по черзі на різних торговельних площах міста, як у Феодосії, де привізний базарний торг “чергується потижнево на двох площах: Александрівській і новій поблизу міського літнього саду, на які й вирушають по черзі торговці і виробники продуктів”¹³.

Скупчення народу й завантаженість міста возами погіршували санітарні норми в базарні дні. Щоб проводити санітарну обробку торговельної площі, години роботи базару

⁴ Кругляк Б. А. Внутренняя торговля в России в конце XIX – начале XX века. – С. 114.

⁵ Обязательные постановления составленные Симферопольской думой в заседании 4 апреля 1908 г. о внутреннем распорядке на рынке и базарах города Симферополя // Таврические губернские ведомости. – 1908, 2 мая. – № 34. – С. 165–166.

⁶ Державний архів в Автономній Республіці Крим (м. Сімферополь) (Далі – ДААРК). – Ф. 681. – Оп. 1. – Спр. 734. – Арк. 3.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 252. – Арк. 64.

⁹ Там само. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 1138. – Арк. 7.

¹⁰ О производстве торговли // Таврические губернские ведомости. – 1865, 10 июля. – № 28. – С. 176.

¹¹ Устав об обеспечении народного продовольствия // Сборник правил по обеспечению народного продовольствия / сост. Г. Г. Савич. – СПб. : Типография МВД, 1900. – Вып. 1. – С. 272–273.

¹² Высочайше утвержденное положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ): собр. 2. – СПб., 1867. – Т. 40. – Отд. 1.

¹³ О порядке перемещения привозного базарного торгога на чередующихся понедельно базарных площадях // Таврические губернские ведомости. – 1905, 10 марта. – № 48. – С. 199.

були обмежені: “займати місце на базарній площі дозволено із сьомої години вечора, і закінчувати торгівлю слід о третій годині дня, після чого вози мають бути видалені з площі”¹⁴. Окрім цього, “торговці і торговки не мають права викидати на тротуари і брукуву солому, листя, лушпиння і взагалі будь-яке сміття, видаляти таке в сміттеві ящики”¹⁵. Щоб запобігти епідемії серед місцевого населення, до м’ясних продуктів, які реалізовували в базарні дні, висували особливі вимоги. Для продажу м’яса, дичини, птиці відводили спеціальне місце, реалізацію здійснювали тільки зі спеціальних столів, під загрозою покарання “дичину, биту птицю, свинину не можна було розкладати на землі”¹⁶.

З метою забезпечення злагодженої роботи, контролю за якістю товарів і порядком їх продажу на площі базарні доглядачі розміщували прибулих торговців рядами і групами, “згідно з однорідністю предметів для зручності публіки”¹⁷. Заходи, вжиті для покращання базарної торгівлі, не були марними. У 1890 р. на сторінках місцевих періодичних видань стан базару в Сімферополі охарактеризовано так: “Не можна не відгукнутися із задоволенням про той зразковий порядок, який у нас заведений на базарній привізній площі, як щодо симетричного розставляння возів за кожною галуззю привозу, у раз встановленому місці, – так що покупцям не доводиться, як раніше, розгублюватися, вишукуючи той або інший предмет необхідності, – так і щодо постійного підтримання чистоти всієї площі”¹⁸.

За порядком на базарі слідкували базарний наглядач, поліцейські чини і за необхідності члени міської управи. Згідно зі своїми обов’язками, базарний доглядач повинен був розміщувати прибулих торговців за родом продукції, привезеної на продаж, стежити за санітарним станом площі й охайністю торговців, не дозволяти продаж “всього того, що за зовнішніми ознаками має сумнівну якість”¹⁹, запобігати оптовому скуповуванню товарів раніше від дозволеного часу. Поліцейські чини зобов’язані були відвідувати базари, коли почують про бідність їстівних припасів, їх мізерність і побачать дорожнечу²⁰, а також мали стежити за загальною пристойністю покупців і торговців, перешкоджати виникненню безладів: крадіжок, бійок і розпивання спиртних напоїв на площі.

Усі продукти на базарі продавали за вільними цінами, проте на окремі групи товарів ціна була фіксованою. Щоб запобігати спекуляції, органи місцевого управління призначали такси на такі життєво необхідні продукти, як хліб і м’ясо. Нечесна торгівля давала можливість отримувати надприбутки. Одним із таких способів швидкого збагачення торговців була підробка ваг: “уживані в торгівлі приватних осіб ваги, навіть клеймовані, нерідко мають більш чи менш значні погрішності, або внаслідок природного псування від часу і вживання, або ж унаслідок різних зловживань з боку торговців, які вдаються з корисливою метою до недобросовісних хитрощів у налагодженні і вживанні ваг”²¹. Тому важливою умовою для правильної торгівлі і запобігання обважування була наявність міських ваг і заходів, які давали змогу контролювати кількість привезеної і проданої продукції.

Другим способом збільшення прибутку була перекупка товарів і підвищення цін на них. Це основне правило торгівлі, проте саме на тимчасових базарах перекупку і перепродаж здійснювали у величезних розмірах. Оскільки на торговельних площах велося суворе спостереження за правильним перебігом торгівлі, перекупники намагалися імпровізувати з методами скупки товарів. Наприклад, торговці Євпаторії “складають між собою компанію і

¹⁴ Россия 1913 год : статистико-документальный справочник / отв. ред. А. П. Корелин. – СПб., 1995. – С. 165–166 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lostempire.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=15975&Itemid=9.

¹⁵ Обязательные постановления составленные Симферопольской думой в заседании 4 апреля 1908 г. ... – С. 165–166.

¹⁶ Там же.

¹⁷ ДААРК. – Ф. 455. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 6.

¹⁸ Хроника // Крым. – 1890. – № 147. – С. 1.

¹⁹ ДААРК. – Ф. 455. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 6.

²⁰ Устав об обеспечении народного продовольствия. – С. 236.

²¹ Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург) (далее – РГИА). – Ф. 1287. Хозяйственный департамент МВД, 1797–1917. – Оп. 7. – Д. 2411. – Л. 56.

на світанку стають уздовж тракту, звідки їздять у місто з продуктами селяни, або ж на місці в самому місті закупають усе, що є на базарі в селян, і перепродають жителям міста за набагато вищими цінами, і щоб не сваритися з народом, що знає цю їх манеру, то біля возів ставлять селян, яким належать вози, і наказують їм просити подвійну ціну”²².

Євпаторійський базарний доглядач Харіто заявляв, що “перекупники (матрабізи) перекупають різні продукти, а також і молодих баранчиків від селян на кам’яному мосту, розташованому від міста за чотири версти, і тим підвищують ціну”²³. У Карасубазарі “торгівля здійснюється на розсуд кожного, баришники закупають їстівні припаси в одні руки, дехто, давши тільки завдаток, з декількох копійок перепродає тут же за підвищеною ціною <...> носячи на руках, і таким чином позбавляють жителів можливості купувати потрібні припаси з перших рук за вигідними цінами”²⁴. Завищення цін відбивалося на матеріальному стані жителів і “не раз примушувало сімейну працю бідну людину, що не має великого капіталу, зимою потерпати від нестачі їстівних продуктів”²⁵.

Органи місцевого врядування всіляко намагалися перешкоджати винахідливості місцевих комерсантів, тому до постанов, що регламентували функціонування базарної торгівлі, додавали статті, які забороняли перекупку товарів не лише на міських площах, але й на під’їздах до міста. Оптову скупку товарів у базарні дні дозволено з 11–12 години ранку, після того як місцеві жителі встигали задовольнити свої потреби в необхідних продуктах і товарах за низькими цінами. До зазначеного часу на базарній площі могла здійснюватися тільки дрібна торгівля, виняток становили “всі сорти хлібних виробів, фрукти, усіляка зелень, сіль, дрова і вугілля”²⁶. Незважаючи на вживані заходи, через велике скупчення народу на торговельних площах доглядачі та поліцейські чини не могли повністю викоренити перепродаж товарів і підвищення цін на них. Тому в 90-і рр. XIX ст. проблема перекупки товарів стояла так само гостро, як і в 60-і рр. XIX ст.

Торговельні площі в містах і містечках півострова розміщували поблизу культових споруд. Приплив щонеділі й у святкові дні маси жителів до храму сприяв вигідній базарній торгівлі. Поєднання комерційного і духовного аспекту повсякденного життя кримчан не влаштовувало служителів культу. Діячі церкви неодноразово порушували питання про перенесення базарних днів замість недільних на буденні. Згідно з ученням православної церкви, “дні недільні і святкові мають дуже важливе церковно-історичне та духовно-освітнє значення для християн і мають присвячуватися служінню Богові <...> цивільний закон, зберігаючи святість і силу церковної постанови, відповідно до того пропонує: недільні і святкові дні використовувати не тільки на відпочинок від трудів, а найбільше на справи набожності”²⁷. Недільні “базари ці відволікають народ від храмів і приносять йому справжню шкоду. Жителі навколишніх поселень вирушають на базари з раннього ранку, а з віддалених – навіть напередодні ввечері. Тому всюди, де запроваджено недільні базари, храми Божі відвідують мало і рідко, у деякі з них зовсім не ходять, і вони стоять порожні. Цілі поселення, відвикаючи від участі в спільних богослужіннях, які в сільських церквах відправляють тільки в неділю й у свята, байдужіють до віри і церкви. Крім моральної шкоди, це <...> принижує гідність нашої церкви в очах іновірців, особливо в місцях, населених послідовниками магометанства і закону Мойсея. Із самого світанку торговельна площа, зазвичай поблизу православного храму, наповнюється народом; заборонений продаж пиття, а з ним і пияцтва, розпочинається з раннього ранку; у самий момент принесення в храм безкровної жертви біля нього лунають шум, крик, лайка і лихослів’я”²⁸.

²² ДААРК. – Ф. 518. – Оп. 1. – Спр. 848. – Арк. 5.

²³ Там само. – Ф. 681. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 15.

²⁴ Журнал засідання Карасубазарської городської думи // Таврические губернские ведомости. – 1872. – № 68. – С. 322.

²⁵ ДААРК. – Ф. 518. – Оп. 1. – Спр. 848. – Арк. 5.

²⁶ Там само. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 10.

²⁷ Там само. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2505 а. – Арк. 2.

²⁸ Там само. – Арк. 2–3.

Прохання духовенства про перенесення базарів на буденні дні органи місцевих управлінь міст Криму задовольнили: “З’їзд на базари в недільні дні, поза сумнівом, шкідливий для наших сільських господарств і в економічному плані, сприяє марному витрачання грошей внаслідок схильності простолюття взагалі до пиятик та утіх у святкові дні”²⁹. У другій половині XIX ст. базарні дні перенесено з неділі на вівторок в Алушті³⁰, Євпаторії³¹ і Карасубазарі³². В інших містах Криму базарні дні припадали на неділю і четвер у Старому Криму³³, на середу і четвер – у Сімферополі³⁴, на понеділок – у Перекопі і Вірменському Базарі³⁵.

Завдяки багатонаціональному населенню кримські базари мали особливий вигляд. На сторінках путівника М. О. Головкінського базар у Сімферополі описано так: “Базар має частково східний характер: татари і цигани в їхніх національних костюмах, з їхніми худючими кінями, волами, буйволами, а іноді і верблюдами, надають йому своєрідну фізіономію. У розташованому навпроти площі татарському ряду продають яскраві тканини, шиті золотом чадри, туфлі, сідла, сумки, батоги, повсть та інше, але вибір цих предметів тут не такий багатий, як у Бахчисараї і Карасубазарі. Тут же, навколо базару, розташовані татарські кав’ярні і харчевні, що не вирізняються охайністю. Велика базарна площа, яка вміщує до 1000 возів, є місцем збуту сільських виробів великого навколишнього району і восени, під час найбільшого привозу, являє строкату і цікаву картину”³⁶.

У другій половині XIX – на початку XX ст. базари функціонували в усіх містах Криму: Ялті, Євпаторії, Сімферополі, Севастополі, Алушті, Карасубазарі, Судаку, Феодосії. У Керч-Єнікальському градоначальстві до початку XX ст. не проводили жодного ярмарку, проте щотижня до Керчі “по неділях з’їжджаються сусідні поселяни для збуту своїх товарів”³⁷. Щотижневі базари відкривали і в ярмаркових центрах. Так, у 1862 р. одночасно із заснуванням ярмарку в с. Новобаяут Сімферопольського повіту відкрито і щотижневий базар³⁸. У 1907 р. задоволено клопотання землевласників Василя та Івана Лікурговичів-Мошколових “про заснування в м. Джанкой на ділянці землі, що їм належить, щотижневих базарів: по неділях – звичайного і по четвергах – із правом продажу і купівлі худоби”³⁹.

Поступово зі збільшенням кількості жителів зростали їх потреби, відповідно, збільшувалася кількість людей, які займалися комерційною діяльністю. Тому до 80-х рр. XIX ст. постала потреба розширення торговельних площ. Одним із способів розширення базарної площі було перенесення окремих видів торгівлі в інші місця. З 90-х рр. XIX ст. у Сімферополі, Керчі та Євпаторії тваринні і сінні базари функціонували окремо від основних торговельних площ. Тваринні та сінні ринки і кінні базари збирали 4–5 разів на місяць на спеціально відведеній для цього площі. Учасники базару платили фіксовані суми від продажу одиниці худоби: 2 коп. за вівцю, 20 коп. за корову, по 30 коп. за коня і вола; окремо платили за водопій і ночівлю худоби на території скотопригінного двору. У середньому за місяць продавали до 14 000 голів худоби. Пік продажу худоби припадав на вересень, коли продавали

²⁹ Там само. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 1031. – Арк. 1.

³⁰ Там само.

³¹ Постановления Евпаторийского уездного земского собрания с приложениями докладов уездной земской управы в период с 9 февр. 1871 по 27 мая 1872 г. – Симферополь, 1873. – С. 51.

³² Журнал заседания Карасубазарской городской думы // Таврические губернские ведомости. – 1872. – № 68. – С. 322.

³³ Обязательное постановление, для жителей г. Старого Крыма // Таврические губернские ведомости. – 1904, 14 мая. – № 33. – С. 144.

³⁴ Историко-статистический очерк Симферополя // Таврические губернские ведомости. – 1863, 30 марта. – № 13. – С. 67.

³⁵ Журнал Перкопского очередного уездного земского собрания созыва 1871 г. – Симферополь, 1872. – С. 44.

³⁶ Головкинский Н. А. Путеводитель по Крыму (бывший Сосногоровой). – Симферополь, 1894. – Ч. 2. – С. 134.

³⁷ РГИА. – Ф. 1284. – Оп. 70. – Д. 310. – Л. 7.

³⁸ Там же. – Ф. 1281. – Оп. 7. – Д. 55. – Л. 9.

³⁹ Ходатайства о ярмарках и базарах // Таврические губернские ведомости. – 1907, 30 января. – № 9. – С. 34.

до 30 000 голів. Усього за 1909 р. на тваринному базарі Сімферополя продали 168 065 голів худоби: 9 632 воли, 7586 корів, 3581 бузовика, 142 351 вівцю, 4836 коней і 79 лошат. Середня ціна робочого коня складала 100 крб, елітний кінь коштував більше 200 крб, вівця – до 10 крб, віл – до 80 крб. За всю продану худобу на користь міста зібрали 9070 крб 62 коп. Суми обігу скотопригінного двору сягали кількох мільйонів карбованців за рік⁴⁰. На губернські базари худобу приганяли з маєтків в околицях Сімферополя, а також з Євпаторійського і Перекопського повітів.

У поселеннях, віддалених від великих міст і транспортних шляхів, базар відігравав основну роль у задоволенні потреб місцевих жителів, давав можливість збути продукцію власного виробництва. Невелика кількість жителів у кримських селах, а також відсутність зручних у будь-яку пору року транспортних шляхів гальмували розвиток стаціонарної торгівлі у волостях. Заснування базару в селі робило населений пункт базарним центром, до якого в певні дні з'їжджалися місцеві жителі і купці з інших поселень, щоб продати чи купити необхідні в побуті товари. Загалом вигляд базарів у сільській місцевості нагадував невеликі ярмарки. Для проведення базару виділяли відкриту площу недалеко від джерела води. Місцевий волосний схід і торговці, зацікавлені в проведенні щотижневих базарів, влаштовували зручні тимчасові приміщення. Товари на сільських базарах мало відрізнялися від тих, які привозили на ярмарки і базари в містах. Виняток становили мануфактурні і колоніальні вироби, які не можна було продавати без торговельних документів.

Базари існували не в усіх селах, а лише у великих центрах, розташованих на перетині транспортних шляхів. Найбільшу кількість сільських базарів відкрито на початку ХХ ст. З того часу функціонували базари в селах Сейтлер⁴¹ і Граматикове⁴². У 1908 р. розпочав роботу щотижневий торг у селі Сали (сучасне с. Грушівка) “по суботах на площі між будівлями волосного правління і сільського управління”⁴³. У тому ж році задовольнили прохання керівника Ак-Мечетського маєтку графині Воронцової А. Ратибора про відкриття в Ак-Мечеті (сучасне смт. Чорноморське) щотижневого базару по неділях⁴⁴.

Отже, в умовах слабкої розвиненості стаціонарної торгівлі і малої кількості ярмаркових центрів сільські базари мали важливе значення для місцевих жителів, адже надавали можливість придбавати і продавати продукцію на місці без витрат на транспортування. У 1900 р. в усій Таврійській губернії було 45 базарних пунктів з 7230 базарними днями, тоді як у сусідній Катеринославській губернії кількість базарних пунктів сягала 120, у Харківській губернії – 190⁴⁵. Мережа сільських базарів не покривала і 15 % усіх сіл Криму. На початку ХХ ст. Таврійська губернія за кількістю базарних місць посідала останнє місце серед інших українських губерній. Очевидно, це пов'язано з низькою щільністю населення, особливостями господарського освоєння краю, а також із концентрацією торгівлі у великих і портових містах півострова.

Водночас із тим, не можна не погодитися із думкою Б. А. Кругляка про те, що базари зв'язували торговельний ланцюг у перервах між ярмарками⁴⁶. Базарна форма торгівлі значно поживлявала та насичувала міську торгівлю, а в умовах розрізненості населених пунктів у сільській місцевості була провідною формою торгівлі, що забезпечувала попит населення.

⁴⁰ ДААРК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 826. – Л. 74.

⁴¹ Постановления Феодосийского уездного земского собрания 38 очередной сессии с 20 по 25 сентября 1903 г. с приложениями. – Феодосия, 1904. – С. 143.

⁴² Постановления Феодосийского уездного земского собрания 11 очередной сессии с 19 по 23 сентября с приложениями. – Феодосия, 1906. – С. 49.

⁴³ Об удовлетворении ходатайств о ярмарках и базарах // Таврические губернские ведомости. – 1908, 15 февраля. – № 14. – С. 64.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Кругляк Б. А. Ярмарочная и базарная торговля в конце XIX – начале XX века (на материалах Украины). – С. 115.

⁴⁶ Його ж. Ярмаркова торгівля на Україні в період капіталізму // Український історичний журнал. – 1974. – № 3. – С. 36–43.

Висновки. Незважаючи на недосконалість джерельної бази базарної торгівлі, в якій відсутні дані щодо обігу капіталів та прибутків на базарах півострову, відтворення складових базарної торгівлі в Криму у другій половині XIX – на початку XX ст. можливе та потребує подальшого вивчення. Функціонування періодичних базарів регламентувалося спеціальними постановами, за виконанням положень яких слідкували базарні наглядачі, а також члени управ у містах чи волосних правлінь у селищах. Недільні базари припинили існування до 90-х рр. XIX ст. на прохання служителів культу, тому з цих часів базари проводилися тільки в будні дні.

Із ростом населення краю і збільшенням попиту базари ставали більшими як за кількістю торгівців, котрі брали участь у них, так і за обсягами продажів. Для того, щоб вмістити на торговельних площах усіх бажаючих, у містах за межі основного торгу були винесені деякі види торгівлі, зокрема продаж худоби, сіна, опалювальних матеріалів. Базарна торгівля в Криму мала і свій колорит завдяки багатоетнічному населенню краю. Простота товарів на базарі, доступність цін сприяли тому, що періодичні базари охоплювали ширші верстви населення, ніж об'єкти стаціонарної торгівлі. У містах базари стали засобом насичення ринку, усіх інших об'єктів торгівлі та стали невід'ємною частиною повсякденності. У той самий час сільські базари виконували роль засобу задоволення потреб місцевого населення в перервах між ярмарками та надавали можливість купувати все необхідне, не долаючи великі відстані бездоріжжя в умовах кримських степів та гір.